

Андрій Цебенко

Релігійні процеси в селі Мужилівчач на Яворівщині: етапи розвитку православної парафії

Andriy Tsebenko

Religious processes in Muzhylovychi village of Yavoriv region: stages of development of Orthodox parish

Stages and directions of parish's development from its founding to the present day are highlighted. The role and significance of certain individuals on the formation of religious and national identity of inhabitants are analyzed. Religious and denominational relations in the late XX–early XXI century are studied. Modern religious realities are shown.

Keywords: Orthodoxy, Catholicism, Orthodox Church, Greek-Catholic Church, pastor, abbot, religious processes

Висвітлено етапи та напрямки розвитку парафії від часу заснування до сьогодення. Проаналізовано роль та значущість певних осіб на формування релігійної та національної свідомості жителів. Досліджено релігійно-конфесійні відносини кінця XX–початку XXI століття. Показано сучасні релігійні реалії.

Ключові слова: православ'я, католицизм, Православна Церква, Греко-Католицька Церква, парох, настоятель, релігійні процеси

Серед багатьох процесів та явищ, які розгортаються в сучасному українському суспільстві, важливе значення мають зміни в духовному житті людини. Одним із проявів таких змін є підвищення релігійної активності, що надає більшої значущості питанням, пов'язаним з її функціонуванням на суспільному та індивідуально-особистісному рівнях. У суспільних відносинах релігія відіграє важливу державотворчу та культурно-історичну роль. В межах релігійних віровчень формувались єдині зразки почуттів, думок, поведінки людей, завдяки чому релігія виступала як могутній засіб упорядкування і збереження традицій та звичаїв. З іншого боку, вона є одним із факторів, які забезпечують людині ідентичність та регулюють її суспільну свідомість.

Релігійна християнська свідомість в історичному аспекті істотно впливала на перебіг процесів суспільного розвитку українців. Специфічні віронавчальні та морально-етичні вимоги і норми, канонічні правила, культурні, соціальні і побутові традиції сприяли розвитку соціальних структур, міжкультурному спілкуванню та вирішенню загальнолюдських проблем. Тому процеси і тенденції розвитку окремих релігійних громад у різні історичні періоди мають позитивні аспекти свого суспільного прояву. Зазначена проблематика стала

об'єктом уваги суспільствознавчих наук, які досліджували її з погляду власної методології та предметного поля. Однак, широке коло питань, пов'язаних із функціонуванням релігійних громад, не знайшли повного свого відображення в науковій літературі.

На сьогодні залишаються не дослідженими повною мірою проблеми, пов'язані з історичними та сучасними особливостями і тенденціями прояву релігійної свідомості в Україні. Потребують більш ґрунтовного пояснення питання зростання значення релігійного чинника в житті сучасного суспільства в контексті з'ясування місця релігійних громад у структурі суспільства. Сукупність зазначених проблем зумовила потребу поглибленого дослідження даної тематики.

Актуалізація досліджуваної проблеми в сучасному суспільстві зумовлена не тільки вивченням етапів і чинників релігійного розвитку, міжконфесійної напруженості та конфліктів, але й присвячена з'ясуванню релігійної самобутності народу. Це є дуже важливо для сучасної молоді з огляду на те, що саме вона стає визначальною силою у збереженні й подальшому розвитку релігійно-національної ідентичності українців.

Релігійні процеси в Україні у різних аспектах аналізувалися у багатьох роботах філософів, соціологів та істориків. Це праці В. Бондаренка, Л. Виговського, В. Колодного, М. Міщенко, С. Кулешова та ін.

У науковій літературі питання духовного життя в Мужилівцях у контексті загальноукраїнських релігійних процесів до сьогодні не вивчалось. Вартують уваги мемуари історика і богослова прот. Михайла Цебенка, який упродовж 1986–2014 рр. очолював Мужилівську православну парафію¹. Інші матеріали мають лиш констатуючий характер щодо окремих епізодів досліджуваної тематики.

Мета дослідження – вивчити та проаналізувати особливості розвитку православної парафії у Мужилівцях від початку до сьогодення.

Християнство на українських землях утверджувалося впродовж багатьох століть. Важливим етапом християнізації Руси-України був період правління у Києві св. князя Оскольда (860–882). Прийняття християнства св. княгинєю Ольгою надало нового поштовху збільшенню християнської громади в державі. Княгиня та її оточення заохочували місіонерську діяльність місцевого духовенства. Крім того, особистий приклад володарки активно впливав на свідомість підданих. Однак проголошення православ'я державною релігією відбулося лише за князювання св. рівноап. Володимира Великого (978–1015). Він зрозумів, що язичництво не могло об'єднати державу, тому став серйозно замислюватися про нову релігію. При цьому християнство не було єдиним варіантом. Політична ситуація того часу пропонувала й інші вірування – юдаїзм, іслам, буддизм. Од-

нак і саме християнство пропонувалося вже у двох вченнях – православ'ї та католицизмі. Отож, питання було в тому, якій з цих релігійних систем віддати перевагу. Всі ці процеси, мабуть, не оминули і землі сучасної Яворівщини як складової тодішньої нашої держави.

Православна парафія у Мужилівичах від початку свого існування входила до складу Перемиської єпархії. Територіально ця православна єпархія поширювалась на заході – поза Ряшів (сьогодні Жешув, Республіка Польща), на сході – поза Сколе, Стрий і Закарпаття, на півночі – майже до Львова². Такий стан тривав аж до створення окремих єпархій в Галичині (середина XII ст.) і Закарпатті (кінець XV ст.).

Не викликає сумніву, що православна громада в Мужилівичах від 1386 р. (перша письмова згадка про село) до кін. XVI ст. мала церкву або каплицю для богослужінь. Із письмових джерел довідуємося, що сучасний дерев'яний храм св. Архістратиґа Михаїла громада вибудувала у 1599–1600 рр.³ Інші писемні відомості говорять про священика та церкву в Мужилівичах ще в 1578 р.⁴ Це дає підстави вважати, що православна парафія в Мужилівичах мала уже тривалу історію. Наявність у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка учительного Євангелія з мужилівичької церкви св. арх. Михаїла, яке датується останньою чвертю XVI ст., підсилює факт тривалого існування православної парафії в селі⁵.

Після проголошення у 1596 р. частиною єпископату Київської Митрополії Берестейської унії, Перемиська єпархія залишалась православною до 1691 р. Того ж року єпископ Інокентій Винницький проголосив Берестейську унію на її території. Львівська єпархія протистояла унії – до 1700 р., Луцька – до 1702 р., Львівська Ставропігія (Успенська церква) – до 1708 р. Крехівський монастир прийняв унію «лише в 1721 році – після великого дарунку-хабаря з Риму»⁶. Поодинокі православні парафії залишалися у Галичині до кін. XVIII ст., аж поки австрійський уряд не знищив їх, як Манявський монастир у 1785 р. Запровадженню унії духовенство протистояло тривалий час, однак підступна позиція єпископа Львівського Йосифа Шумлянського та тотальна русифікація українського православ'я Московською Церквою прискорили цей процес.

Берестейська унія, якій тривалий час протистояли українці, принесла розкол нашому народу, який до сьогодні відчутний, насамперед у Галичині. В Мужилівичах досить гостро це проявляється, особливо під час одружень між православними і греко-католиками. Іноді саме через це руйнуються молоді долі. Львівський греко-католицький митрополит Йосиф (Велямин Рутський, 1574–1637) наприкінці свого життя писав, що унія «стала хіба мостом до латинізації, а тим самим і до знищення руського обряду»⁷. Релігійне роз'єднання завжди вигідне ворогам. Прозелітизм ніколи не приносив користі Церкві і не

міг стати методом об'єднання поділеного християнства. Парадокс, «Львівська єпархія – один з головних осередків антиунійного руху – стала одним із центрів греко-католицизму»⁸.

З 1691 до 1946 рр. Мужилівська парафія перебувала у складі Судово-Вишенського деканату Перемиської греко-католицької єпархії. Станом на 1862 р. до деканату належали парафії: Судова-Вишня (декан – Тимофій Черкавський), Борятин, Віжомля, Вецковичі, Волчищовичі, Вовчухи, Дмитровичі, Добрянці, Довгомостиська, Мокряни, Молошковичі, Мужилівці, Никловичі, Речичани, Стоянци, Тулиголови, Тучапи⁹. У деканаті мешкало 176 451 вірних.

Після знищення українського Православ'я свідоме греко-католицьке духовенство стало виразником як національних, так і культурних традицій українців в Австро-Угорській монархії, а пізніше – Республіці Польща. З «Пом'яника» священнослужителів, які проходили пастирське служіння в Мужилівцях у кін. XVIII – пер. пол. XX ст. та шематизмів дізнаємося про парохів парафії цього періоду: Іоан Струс (1776–1788), Станіслав (Євстахій) Чайковський (1790–1830), Андрій Сальвецький (1833(32)–1845), Іоан Трулицький (1847–1858), Григорій Мазикевич (1860–1887), Мирон Літинський (1887–1912), Іосиф Горчицький (1914–1925), Корнило Типа (1925–1926), Косьма Малик (1927–1947, з 1946 – настоятель православної парафії в селі) та адміністраторів: Іоан Чапельський (1782–1788), Стефан Дигдалович (1788), Іоан Кучинський (1788), Ілія Коблянський (1789), Симеон Франкевич (1807), Михайл Добрянський (1830–1833), Андронік Садовський (1845–1847), Іоан Німцов (1858–1860), Григорій Гонтарський (1885–1887)¹⁰.

У березні 1946 р. Львівський собор греко-католицького духовенства ухвалив ліквідувати Берестейську унію і повернутися до Православної Церкви¹¹. Сьогодні багато пишуть про те, що Собор був організований і проходив під тиском державної влади. Сталінський режим, приєднуючи греко-католиків до Російської Православної Церкви, діяв подібними методами, якими й окупаційна польська влада впродовж XVII ст. заставляла православних українців переходити до Уніатської Церкви. З точки зору еклезиології паралель протиправних – утворення (1596 р.) та ліквідації (1946 р.) структури ГКЦ – у свідомості церковних середовищ знаходить обґрунтування як взаємно узалежнена історична причинно-наслідкова послідовність¹².

Парох Мужилівич Косьма Малик був делегатом цього Собору від Яворівщини, підписав його рішення і прийняв Православ'я. Про що сповістив парафіян, які його підтримали. Після 255-річної перерви в Мужилівцях відновлена православна парафія.

Учасник Львівського собору прот. Роман Адріянович, настоятель парафії с. Луки на Самбірщині, духівник прот. Михайла Цебенка, згадував: «*Отець*

Гавриїл Костельник та інші свідомі священники розуміли всю шкоду унії і прагнули повернутися до православ'я. Проте, ми хотіли повернутися до православ'я українського, а не московського, до тієї Київської Церкви, яку насильно перевели в унію»¹³.

Як і вони, о. Косьма московському православ'ю теж не симпатизував, а «завжди вірив у те, що у всій Україні колись буде єдина Українська церква»¹⁴. Політичні умови не дали тоді реалізуватися їх планам. Одних учасників Собору знищили (єпископ Михаїл Мельник, о. Гавриїл Костельник), інших змусили мовчати.

З певних причин, пов'язаних з окремими місцевими особами, котрі познущались над сім'єю священника, довголітній парох Мужилович (з 1927 р.) відомий і знаний священник протоієрей Косьма Малик вимушений був залишити парафію і переїхати до Родатич.

Один із таких неприємних інцидентів описав онук прот. Косьми Малика: *«Під час української партизанки дідуся дуже сильно пограбували. Навіть прикладали до скроні пістолета. Забрали і гроші і худобу, запевняючи, що такий вчинок вони роблять задля блага бандерівщини. Через певний період на парафію завітали вже інші військові, тримаючи під вартою вже попередніх «псевдобандерівців». Тепер вже відомо, що тоді грабували енкаведисти, які «перекрашувалися» на наших хлопців-героїв. Справжні повстанці засудили «лжебандерівців» до страти, але хотіли на це згоду отця. [...] отець [...] помилював»¹⁵.*

Хотілося б уточнити, що цими «псевдобандерівцями» були, на жаль, не енкаведисти, як писав онук о. Косьми, а окремі мужиловчани¹⁶. То були ті односельці, котрі під маркою українських партизанів вбивали і грабували своїх людей. Парох Мужилович був тісно зв'язаний з українським партизанським рухом. Його донька Іванна брала активну участь у національно-визвольному русі. Сам отець часто *«їздили в часи завірюхи (війни) до лісу правити Службу Божу Упівцям. [...] Тому й мусили [...] в 1947 році піти з парафії»¹⁷*. Жителька Мужилович Парасковія Була (1918–2005) згадувала, що о. Косьма – «користувався пошаною і повагою серед парафіян, створював різні українські гуртки, мав вплив серед селян»¹⁸.

На його місце призначили священника Теодора Піха, який потрудився шість років на парафії. Після його смерті (25 грудня 1953 р.) парафію обслуговували священники із сусідніх сіл: Матвій Хомань з Віжомлі (1954–1955), Іоан Тарасович з Глинця (1955–1962). Зберігся список Парафіяльної ради (тодішньої двадцятки) Мужиловицької православної громади, головою якої був Іван Пилипович Бардадин¹⁹. Після смерті у 1963 р. священника Іоана Тарасовича, громада час від часу привозила в село священників Іоана Джугана та Романа Обрембальського з Віжомлі, Ігоря Глушачка з Підлуб.

З огляду на те, що влада не дозволила надати постійного православного священика на парафію, з кінця 70-х років до Мужилівич приїжджали греко-католицькі священики, зокрема Василь (в монашестві – Йосафат) Каваців. Районна влада, як написав у спогадах о. Й. Каваців, про його діяльність тут знала, але мовчала.

«Той Іванченко (голова райвиконкому – авт.) про все це знав (про богослужіння в Мужилівичах – авт.), бо йому то все сказали. Але він мене не чіпав. [...] Я [...] там правив богослужіння. Іванченко то все знав»²⁰. Таке свідчення священика дозволяє ствердити неоднозначність «підпільного» статусу окремих греко-католицьких священнослужителів у радянській моделі державно-церковних відносин. Саме в той час розпочався поділ громади. Ті особи, які взяли на себе керівництво парафією, дискримінували частину парафіян. Марія Сидорко, Ірина Падук, Юстина Русяк згадують, що *«одного року, у Велику П'ятницю, після викладення Плащаниці одним віруючим дали приложитися до неї в храмі, а більшій частині для поклоніння поставили надворі при вході до церкви ікону з зображенням Спасителя у гробі»²¹*.

У 1984 р. влада дозволила духовно опікуватися Мужилівичами і проводити богослужіння настоятелю парафії в Прилбичах прот. Ігорю Глушаку. Більшість людей пішла до Православної Церкви. Марія Сидорко згадує, що *«із старої церкви ми перейшли до нової. Прикрасили її принесеними з дому іконами, рушниками, убрусами. Ті, хто не пішов до церкви, а їх було менше, молилися по хатах»²²*. Головою православної громади обрали Миколу Кулинич, регентом хору стала Ірина Падук, паламарем Григорій Процик, сестрицями Марія Сидорко та Катерина Дусик.

У таке поділене село на початку 1986 р. керуючий Львівсько-Тернопільською єпархією митрополит Никодим (Руснак) призначив молодого священика, уродженця Самбірщини, випускника Московської Духовної Семінарії ієрея Михайла Цебенка. Молодий священик продовжив національно-патріотичну, просвітницьку, проповідницьку, адміністративну справу колишнього мужилівичького пароха Косьми Малика. Всі зусилля були спрямовані на згуртування та зміцнення православної громади. Належить відзначити, що священик Михайло Цебенко самостійно почав впроваджувати українську мову в богослужіння. Євангельські та деякі (доступні на той час) літургійні тексти, зокрема Мирну екктенію він виголошував українською мовою.

21 листопада 1986 р. Мужилівичьку парафію вперше в її новітній історії з архієрейським візитом відвідав Митрополит Львівський і Тернопільський Никодим (Руснак). На урочисте богослужіння зійшлися вірні з довколишніх сіл (Прилбич, Глинця, Чернокунців, Віжомлі, Тарнавиці, Чолгинь, м. Новояворівська) разом зі своїми пастирями.

«Незважаючи на пізню осінь», – згадує прот. Михайло Цебенко, – «день був дуже гарний та теплий (18 градусів тепла). З хоругвами проводжали Митрополита від храму до дому Сидорка Михайла, де тоді мешкала родина священика. Це свідчило про високе духовне піднесення на парафії, так як архієрейські богослужіння на сільських парафіях були великою рідкістю»²³.

Духовну та громадську позицію прот. Михайла Цебенка ілюструє наступний випадок із життя громади. У 1988 р. в Афганістані загинув Зеновій Середа. Молодий настоятель хоронив полеглого воїна з церковними хоругвами, що заборонялося державною владою. Свою позицію перед представниками районної влади обґрунтував тим, що радянське законодавство з питань культів не забороняло хресних ходів. Прот. Михайло Цебенко згадує, що *«для підтвердження своїх слів я показав уповноваженому Ради у справах релігії при РМ УРСР по Львівській області Решетиліві Ю. Ю. копії постанов Президії Верховної Ради СРСР 1942 р. Їх нам під час навчання у Московських Духовних Школах дав викладач предмету «Конституція СРСР» професор Трофімов Алексей Сергєєвич. Він нам сказав, що на місцях представники влади часто порушують права віруючих і ці постанови стануть вам у пригоді»²⁴.* Така обізнаність настоятеля парафії викликала подив представників влади і сприяла вирішенню конфлікту.

Наступив 1990 р. – найскладніший і найважчий для міжконфесійних відносин у Галичині. У своїх спогадах прот. Михайло Цебенко, який на той час був благочинним парафій УПЦ Яворівського району, пише що *«на жаль, деякі діячі українського національного відродження, серед яких відомі політв'язні, не зуміли адекватно оцінити роль Православної Церкви в державотворчих та духовних процесах, чим спричинилися до загострення міжконфесійних відносин і примітивізації»²⁵.*

При підтримці районної влади греко-католики захоплювали храми у православних громад. Упродовж семи тижнів (27 вересня – 14 листопада) тривало силове протистояння між православними і греко-католиками у Мужилівцях. В селі було два храми. У новому служили православні. Вони також опікувалися старим, дерев'яним храмом, помалювали накриття, провели внутрішні ремонтні роботи. Час від часу священик і у ньому звершував богослужіння. На початку 1990 р. греко-католицька громада увійшла до старого храму і служила у ньому. Православні уступили їм старий храм і продовжували молитися в новому. Не було жодних причин для боротьби. Про це йшлося і на сесії Прилбицької сільської ради 30 жовтня 1990 р. Зокрема вчитель історії Прилбицької середньої школи депутат Дмитро Бубісь відзначав, що *«в с. Мужилівцях є дві церкви. З боку католиків іде боротьба за нову церкву, але, на мою думку, якщо дотримуватися релігійності, то ніякого значення немає, в якій церкві молитися: в новій чи старій»²⁶.*

Однак, греко-католики, які з'їжджалися до Мужилівич з усього району, з підтримкою районної влади впродовж семи тижнів не впускали православних на церковне подвір'я²⁷. Настоятелю парафії, який не залишив своїх парафіян, а кожної неділі молився з ними під церковною брамою, «сипали сіль в очі, плювали в лице, зневажали»²⁸. 14 листопада православна молодь прорвалася на церковне подвір'я і запровадила до храму священника та парафіян. Районна влада вимагала від голови Прилбицької сільської ради Катерини Шевчик опечатати православний храм у Мужилівичах²⁹. Вона відмовилася, зініціювала проведення у селі референдуму з релігійного волевиявлення громадян і в цьому отримала підтримку депутатів³⁰. Більшість мешканців села в результаті таємного голосування зарахували себе православними.

У таких складних умовах православна громада в Мужилівичах вистояла і продовжила свою діяльність. Пастирська праця настоятеля парафії прот. Михайла Цебенка зосередилась на проповіді історії українського православ'я та православного віровчення, тобто набула апологетичного змісту. Важливу та вкрай необхідну підтримку україномовною богослужбовою та апологетичною літературою отримали православні західноукраїнських парафій з діаспори. Відчутну допомогу мужилівичській громаді та її настоятелю надала Колегія св. ап. Андрія Первозванного з Вінніпегу (Канада) в особі о. Олександра Кравченка.

В останні роки ХХ ст. вирішувалась в черговий раз нелегка українська доля, і державотворча, і релігійна. Поневолення українського народу здійснювалося не тільки через захоплення її територій, але й знищенням його віри. Вкотре кожен українець стояв «на розпутьях велелюдних»³¹.

У 1992 р. збулася одвічна мрія українців, в тому числі і прот. Михайла Цебенка, який ще зі студентської лави відстоював ці ідеї та за релігійні переконання був відрахований з числа студентів історичного факультету Львівського державного університету³². На Всеукраїнському Православному Соборі 25 червня 1992 р. проголошено про утворення Української Православної Церкви Київського Патріархату, як спадкоємниці Київської Митрополії. Настоятель Мужилівичської парафії був делегатом цього Собору. Розпочався новий етап релігійного життя і на Мужилівичській парафії: в незалежній Українській Державі та незалежній Українській Церкві.

Упродовж вересня – жовтня 1992 р. і травня – жовтня 1993 р. зусиллями громади був розписаний храм. Його освятив 21 листопада 1993 р. архієпископ Львівський і Дрогобицький Андрій (Горак). За понесену працю і християнську ревність та відданість Православній Церкві громаду нагородили архіпастирською грамотою, а її пастиря – хрестом з прикрасами³³.

Настоятель парафії митр. прот. Михайло Цебенко продовжував пастирську діяльність, спрямовану на утвердження християнської моралі, православного

способу життя, національного духу серед своєї пастви. Одночасно провадив викладацьку та наукову діяльність у Львівській Православній Богословській Академії. Розробив методичні плани та підготував лекційні курси з пастирського богослов'я, аскетизму, місіології, візантології, всесвітньої історії.

У 2008 р. прот. Михайло Цебенко за вагомих особистий внесок в утвердження християнських засад і розв'язання міжконфесійного конфлікту та з нагоди 50-річчя від дня народження нагороджений головою Львівської обласної державної адміністрації Петром Олійником Почесною грамотою³⁴. Після Божественної літургії грамоту і Біблію перекладу о. Рафаїла Турконяка вручили голова Яворівської державної адміністрації Степан Новосядло та голова Яворівської районної Ради – Іван Карпа.

Станом на 2014 р. Мужиловицька Свято-Михайлівська православна громада нараховувала 521 вірного. При парафії діяла недільна школа, основне завдання якої навчити дітей основ православної культури: участі у Богослужінні, таїнствах Сповіді та Причастя, парафіяльному житті. Школа сприяє формуванню у дітей православних уявлень про Бога, світ, людину; допомагає вивченню Закону Божого; виховує навик милосердя, любові до ближнього. У ній навчалось 68 дітей.

Отже, на церковне життя Мужиловицької православної парафії наклали відбиток ті релігійні процеси, котрі мали поширення на українських землях. Храм був і залишається осередком духовного життя. Виважена позиція настоятеля православної парафії сприяла згасанню міжконфесійного протистояння, яке виникло наприкінці ХХ ст.

¹ Життєвий шлях пастиря. Спогади прот. Михайла Цебенка. Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 22 с.

² Цебенко М., прот. Хрещення Руси-України та його вплив на формування адміністративно-церковних структур на західноукраїнських землях. Доповідь виголошена 8 вересня 2013 року в Дрогобицькому академічному обласному музично-драматичному театрі імені Юрія Дрогобича на урочистій Академії, присвяченій 1025-літтю Хрещення Руси-України // Духовна криниця. – Дрогобич, 2013. – № 4, вересень. – С. 2-3.

³ Гронський Й. Нарис історії Яворівщини. – Дрогобич: Коло, 2008. – С. 137.

⁴ Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. Ruś Czerwona. – Część I. – S. 64, 67; Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – С. 726; Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1984. – С. 55.

⁵ Євангеліє тетр. // Львівська наукова національна бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 2. Народний дім. 58. – Оп. 1. – Спр. 77. – 199 арк.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України: Каталог. – Т. 1.: XI–XVI ст. / уклад.: М. Кольбух, Т. Гуцаленко, О. Дзьобан та ін. – Львів, 2007. – С. 210; Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. – Львів, 2011. – С. 63.

- ⁶ Praca zbiorowa zespołu Think-Tank «Szlaku Jana III Sobieskiego». – Rybczewice, 2010. – S.156.
- ⁷ Савчук С, Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді. – Вінніпег: Видавнича спілка «Екклесія», 1984. – Т. 1: Київська церковна традиція українців Канади. – С. 599.
- ⁸ Praca zbiorowa zespołu Think-Tank «Szlaku Jana III Sobieskiego». – Rybczewice, 2010. – S. 156.
- ⁹ Schematismus universi cleri Dioeceseos Premisliensis. – Premisliae, 1865. – S. 38–41.
- ¹⁰ Помяник душъ усопшихъ священниковъ Мужилевичъ деканата Судово-Вишенського // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 26 арк.; Схематисъ всего клира руского-католического Богомъспасаемой епархїи Перемышльской на годъ отъ рожд. Хр. 1879. – Перемышль, 1879. – С. 365; Схематисъ всего клира руского-католического епархїи Перемышльской. – Перемышль, 1883. – С. 244; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархїй Перемиської, Самбірської і Сянїцької. – Перемишль, 1926. – С. 255; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархїй Перемиської, Самбірської і Сянїцької на рік Божий 1936. – Перемишль, 1936. – С. 126; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархїй Перемиської, Самбірської і Сянїцької. – Перемишль, 1938. – С. 126; Шематисъ всего клира греко-католического епархїи соединених Перемиской, Самборской и Сяноцкой. – Перемишль, 1893. – С. 293; Шематисъ всего клира греко-католического епархїи соединенихъ Перемиской, Самборской и Сяноцкой. – Перемишль, 1896. – С. 301; Schematismus universi cleri Dioeceseos Premisliensis. – Premisliae, 1862. – S. 40; Schematismus universi cleri Dioeceseos Premisliensis. – Premisliae, 1865. – S. 39; Schematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos graeco catholicae Premisliensis. – Premisliae, 1828. – S. 16; Schematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos graeco catholicae Premisliensis. – Premisliae, 1867. – S. 39; Schematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos graeco catholicae Premisliensis. – Premisliae, 1870. – S. 118.
- ¹¹ Постанова Собору про ліквідацію Берестейської унії з 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською Православною Церквою // Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8–10 березня 1946 р. – Львів, 1946. – С. 127–128.
- ¹² Цебенко А. М. Православна Церква в Чеських землях і Словаччині в 1945–на початку ХХІ ст.: організаційний розвиток і діяльність: дисертація кандидата історичних наук: 07. 00. 02. / Цебенко Андрій Михайлович – Львів, 2013. – С. 69.
- ¹³ Життєвий шлях пастиря. Спогади прот. Михайла Цебенка. Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 22 с.
- ¹⁴ Сявак М. Роде мій, краю наш. – Львів, 2010. – С. 121.
- ¹⁵ Там само. – С. 116.
- ¹⁶ Спогади-інтерв'ю Марії Сидорко, 1929 р. н. / інтерв'юєр Андрій Цебенко. – Мужилевичі, 2004 р. – Рукопис. // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 4 с.
- ¹⁷ Сявак М. Указ. праця. – С. 121.
- ¹⁸ Спогади Парасковії Були, 1918 р. н. / інтерв'юєр прот. Михайло Цебенко. – Мужилевичі, 2004 р. – Рукопис. // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 2 с.
- ¹⁹ Документи про зареєстровані релігійні громади РПЦ у селах Яворівського району (угоди, списки, переліки та ін.). (1946–1954). // Державний архів Львівської області. – Ф. Р-1332. Уповноважений Ради у справах релігій у Львівській області. – Оп. 3. – Спр. 76. – Арк. 42.

- ²⁰ Інтерв'ю отця Йосафата Каваціва 3 лютого 2000 р. // Дисидентський рух в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1203670497>
- ²¹ Спогади-інтерв'ю Ірини Падук / інтерв'юер прот. Михайло Цебенко. – Мужилівці, 2014 р. – Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 3 с.; Спогади-інтерв'ю Марії Сидорко, 1929 р. н. / інтерв'юер Андрій Цебенко. – Мужилівці, 2004 р. – Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 4 с.; Спогади-інтерв'ю Юстини Русяк, 1935 р. н. / інтерв'юер прот. Михайло Цебенко – Мужилівці, 2014 р. – Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 2 с.
- ²² Спогади-інтерв'ю Марії Сидорко, 1929 р. н. / інтерв'юер Андрій Цебенко. – Мужилівці, 2004 р. – Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 4 с.
- ²³ Життєвий шлях пастиря. Спогади прот. Михайла Цебенка. Рукопис // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 22 с.
- ²⁴ Там само. – 22 с.
- ²⁵ Там само. – 22 с.
- ²⁶ Протоколи сесій Прилбичівської сільської Ради народних депутатів Яворівського району Львівської області (30 березня 1990 – 30 жовтня 1990) // Архівний відділ Яворівської райдержадміністрації. – Ф. 21. Прилбичівська сільська Рада народних депутатів та її виконавчий комітет, с. Прилбичі Яворівського району, Львівської області. – Оп. 1. – Спр. 380. – Арк. 7.
- ²⁷ Протест Свято-Михайлівської православної громади с. Мужилівці Яворівського району, Львівської області голові Яворівської районної Ради народних депутатів тов. Дудзяному Б. від 25 жовтня 1990 р. // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – Арк. 1.
- ²⁸ Спогади-інтерв'ю Марії Сидорко, 1929 р. н. / інтерв'юер Андрій Цебенко. – Мужилівці, 2004 р. – Рукопис. // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 4 с.
- ²⁹ Протест Свято-Михайлівської православної громади... – Арк. 1.
- ³⁰ Протоколи сесій Прилбичівської сільської Ради...
- ³¹ І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 348–354; С. 349.
- ³² Макарчук С. Побачене, почуте, пережите: Мемуарні мініатюри. – Київ: Атіка, 2015. – С. 192.
- ³³ Грамота Архієпископа Львівського і Дрогобицького Андрія від 18 листопада 1993 р. №241 // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 1 арк.
- ³⁴ Почесна грамота Львівської обласної державної адміністрації. 2008 р. // Архів митр. прот. Михайла Цебенка. – 2 арк.